

ÚJVÁRY ZSUZSANNA
25. pázmányos oktatói éve
előtt tisztelgő kötetet tart
a kezében az Olvasó. Az
itt szereplő tanulmányok
sokszínűsége is azt mutatja,

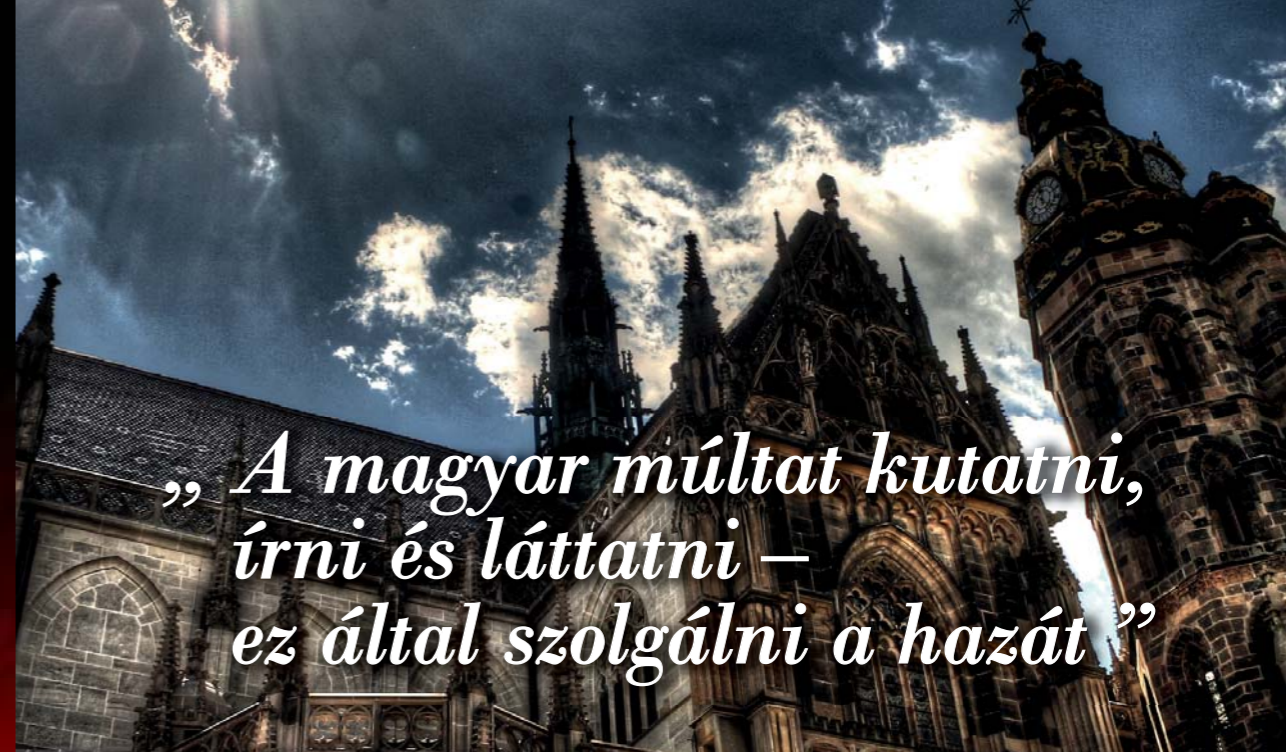
hogyan szerteágazó tudományos munkássága milyen aprólékosan lefedi a kora újkor főbb kutatási irányait, jelen kötetben jelesen nem csupán a „nagy két császár birodalmi között”, Nyugat-Magyarországtól a Hódoltságon át az Erdélyi Fejedelemségig, hanem Németalföldtől és a spanyol monarchia országaitól az Oszmán Birodalomig; a késő középkortól a 18. századig kalandozhat az erre vállalkozó Olvasó. Az utóbbi években nagy lendületet nyert témák, mint például a Szent Korona vagy éppen a reformáció mellett a diplomácia-, a társadalom-, a gazdaság- és a hadtörténet néhány apróbb szelete is bemutatásra került.

Ára: 5600 Ft

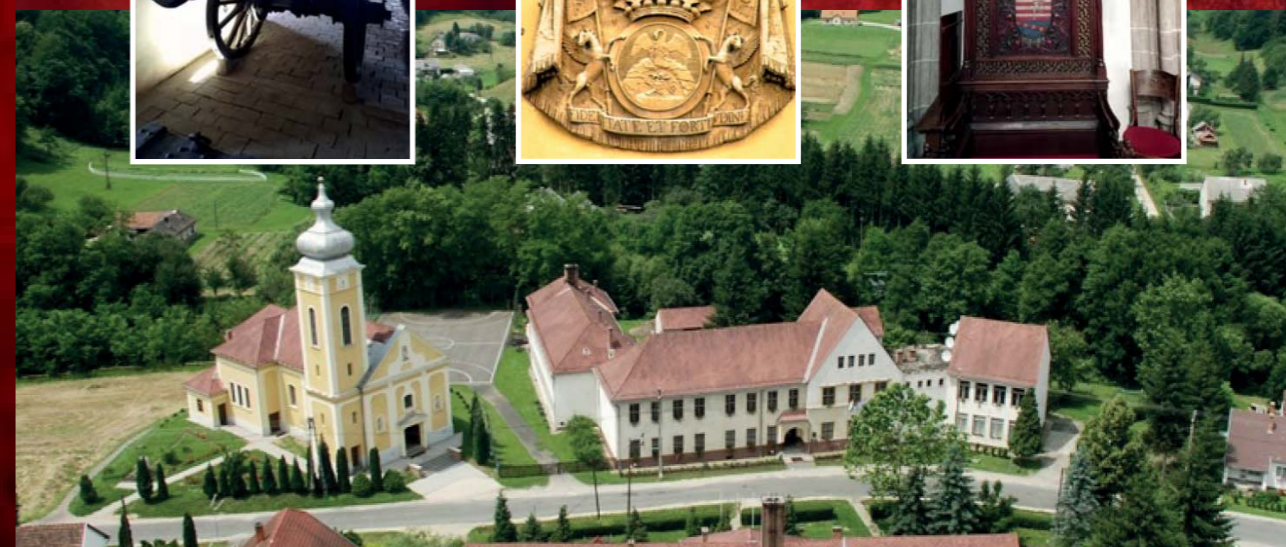
SZENT ISVÁN TÁRSULAT • szitkonyvek.hu

*„A magyar múltat kutatni,
írni és láttatni – ez által szolgálni a hazát”*

*„A magyar múltat kutatni,
írni és láttatni –
ez által szolgálni a hazát”*

TISZTELGŐ KÖTET
J. ÚJVÁRY ZSUZSANNA **25.**
PÁZMÁNYOS OKTATÓI ÉVE ELŐTT

„A MAGYAR MÚLTAT
KUTATNI, ÍRNI ÉS LÁTTATNI –
EZ ÁLTAL SZOLGÁLNI
A HAZÁT”

TISZTELGŐ KÖTET
J. ÚJVÁRY ZSUZSANNA
25. PÁZMÁNYOS OKTATÓI ÉVE ELŐTT

BUDAPEST – PILISCSABA 2020

A kötet megjelent
a Központi Alapok Program elnevezésű
és KAP2019-24005-2.2-BTK számú
pályázati projektje keretein belül.
BMIG szám: 10010223
SAP szerződészsám: 4600000455

Szerkesztette
BIRÓ BENCE
MISKI PÉTER
TÖRTEI RENÁTA

Lektorálta
ŐZE SÁNDOR
MISKI PÉTER

© Szerzők, 2020
© Pázmány Péter Katolikus Egyetem

ISBN 978 963 277 888 4

Szent István Társulat
1053 Budapest, Veres Pálné utca 24.
szit.katolikus.hu
Felelős kiadó: Dr. Rózsa Huba alelnök
Felelős kiadóvezető: Farkas Olivér igazgató
Nyomdai munkálatok: Mega-Galaxis Kft.
Felelős nyomdavezető: Nemere Ágnes ügyvezető igazgató

TARTALOM

MISKI PÉTER

Előszó gyanánt

9

VARGA J. JÁNOS

Az utolsó Kanizsai. Nádasdy Tamásné, született Kanizsai Orsolya

11

VUKOV KONSTANTIN

Az esztergomi palota díszterme török kori szemtanúk leírásában

19

ŐZE SÁNDOR

„Valaminek azért mégis kellett lenni”

Néhány megjegyzés a reformáció terjedéséhez a Dél-Dunántúlon

35

TÖRTEI RENÁTA

Egy spanyol pápai legátus története

Don Juan de Carvajal bíboros életútja, szerepe és tevékenysége
a magyar történelem viharos éveiben (1455–1462)

47

OBORNI TERÉZ

*A székeleyek II. János választott királyhoz írott folyamodványai
(1566–1569)*

67

SZUROMI KRISTÓF

Barát vagy ellenség?

Németalföld és az Oszmán Birodalom a 16–17. században

91

DÁVID GÉZA

*Arcképcsarnok-töredék a török korból:
a hódoltság néhány jelentősebb oszmán családja és egyénisége*

117

JAKÓ KLÁRA

*Constantin Şerban havasalföldi vajda kincse, szolgálja,
Mera Miklós és a Rákóczyak*

133

HARGITTAY EMIL

*„azon posztóbul külön formára szabott nadrágok”
A hitről való vitatkozások műfaji határai a kora újkorban*

153

BIRÓ BENCE

„Költ Biccsén”

Czobor Erzsébet férjéhez írt leveleinek keltezéséről

163

BALOGH MÁTÉ

*Adalék a Szent Koronáért elzálogosított
nyugat-magyarországi területek visszacsatolásáért felelős
bizottság működéséhez*

173

PÁLFFY GÉZA

*A Szent Korona pozsonyi itineráriuma
a hosszú 17. században
(1608–1712)*

185

MARTÍ TIBOR

*A spanyol Habsburgok bécsi diplomatáinak információi
Bethlen Gábor erdélyi fejedelem politikájáról
(1613–1629)*

197

HÁMORI NAGY ZSUZSANNA

Ki az áruló?

Egy konstantinápolyi francia követjelentés tanulságai

217

SEBESTYÉN HAJNALKA

A társadalmi viszonyok alakulása

a Hódoltság peremvidékén fekvő Őrségben

két 17. századi összeírás alapján

227

BUZA JÁNOS

Tiroli tíz krajcárosok hódoltsági sikere Batthyány I. Ádám idején

241

MEDGYESY S. NORBERT

A rohonci Batthyány-uradalom elfelejtett búcsújáró helye

Velem–Szentvid kultuszformái a 17–18. században

251

CZIGÁNY ISTVÁN

Hóhér vagy hadvezér?

Egy rossz hírű nápolyi katona karrierje a Magyar Királyságban –

Antonio Caraffa 1680–1690

263

SZIRTES ZSÓFIA

Gróf Pekry Lőrinc, Petróczy Kata Szidónia és a székely ezredek

felállításának terve

291

MISKI PÉTER

Mikrotörténeti vizsgálódás

egy 17. század végi erdélyi nemesi frigy kapcsán

Megjegyzések Bethlen Druziána

és Mikes Mihály házasságkötésének történetéhez

311

BAROS-GYIMÓTHY ESZTER MÁRTA

„Bizony, az Úr ajándéka a gyermek”

A csetneki családok termékenységi vizsgálatainak első eredményei

319

SCHRAMEK LÁSZLÓ

Az ingyenmunka 1728/1729. évi eltörléséhez vezető út

347

KALMÁR JÁNOS

Esterházy II. Pál Antal nápolyi követ életéhez

357

H. KAKUCSKA MÁRIA

*„...Csak azon kérem Nagyságodat, hogy ezen Galibás tutorságot, ...
magától le [ne] ráza...”*

Orczy Lőrinc, a sikertelen házasságszerző gyám

391

TABULA GRATULATORIA

406

MARTÍ TIBOR

*A spanyol Habsburgok bécsi diplomatáinak információi Bethlen Gábor erdélyi fejedelem politikájáról (1613–1629)**

Madridba a Bethlen Gábor erdélyi fejedelem (1613–1629) politikájáról szerzett információk döntően a bécsi spanyol követ jelentéseivel jutottak el. A bécsi császári udvarban működő spanyol diplomaták jelentéseiben a fejedelemmel kapcsolatos hírek szinte folyamatosan jelen voltak. A református, a törökkel szoros kapcsolatot fenntartó, kiismerhetetlen gondolkodású, éles eszű politikusra Bécsben hatalomra kerülése óta fenntartásokkal és erős ellenérzéssel tekintettek. A Bethlennel szembeni bizalmatlanságot már eleve megalapozta pályájának Bocskai mellett töltött időszaka, Báthory Gábor idejében kialakított jó portai kapcsolatai, illetve a kortársak számára is megütközést keltő kompromisszuma, ami lehetővé tette számára az erdélyi fejedelmi szék elfoglalását: a jelentős erdélyi vár, Lippa átengedését a törököknek.¹ Az erősséget ráadásul fegyverrel foglalta el védőitől, annak érdekében, hogy azokat a töröknek átadhassa és így teljesítse a feltételt, amit Konstantinápolyban szabtak számára a fejedelmi pozícióban való megerősítést biztosító ahdnáme fejében.² Tény, hogy az említett események a Magyar Királyság politikusaiban és a Habsburg-dinasztia európai udvaraiban egyaránt megütközést keltettek és megalapozták a Bethlen személyét övező gyanakvást, illetve a törökösség vádját.³

* A közlemény a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. Értékes észrevételeikért Kármán Gábornak és Pálffy Gézának mondok köszönetet.

¹ J. ÚJVÁRY Zsuzsanna, „»Utolsó veszedelmünknek eltávoztatásáért« (Adalék Lippa 1616-os átadásának történetéhez)”, in *A Rádai Gyűjtemény Évkönyve* 10 (2002), 197–206.

² PÉTER Katalin, „Bethlen Gábor uralkodásának első szakasza”, *Confessio* 3, 1. sz. (1980), [25]–40.

³ ALMÁSI Gábor, „Bethlen és a törökösség kérdése a korabeli propagandában és politikában”, in *Bethlen Gábor és Európa*, szerk. KÁRMÁN Gábor és Kees TESZELSZKY (Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszéke – Transylvania Emlékeiért Tudományos Egyesület, 2013), 311–366.

Kiismerhetetlen hírének látszatára pedig – ha kellett, álhírek terjesztésével is – tudatosan ráerősített a fejedelem. Bécsben előbb utálták, később pedig rettegetek tőle – aligha tévedünk, hogy ezt a szerepet Bethlen maga nagyon is élvezte, és nem mulasztott el egy alkalmat sem, amivel félelemben tarthatta a császári udvart. Rossz híre minden előzetes félelmet meghaladó módon beigazolódott a harmincéves háború kitörésekor; valójában nem rajta múlt, hogy 1619-ben – miután seregeivel egész Felső-Magyarországot, sőt a királyság fővárosát, Pozsonyt is elfoglalta a Szent Koronával együtt – Pfalzi Frigyes kudarca miatt nem tudta minden hódítását megtartani. A hadjáratát lezáró nikolsburgi béke (1621. dec. 31.) a bécsi udvar érdekei szempontjából elkerülhetetlen, mégis jelentős terület- és érzékeny presztízsveszteséget jelentő béke volt.

Logikusan merül fel a kérdés, hogy az Ausztriai Ház spanyol ágának politikusai és diplomatái miként viszonyultak a Bethlennel szemben folytatott bécsi politikához, mennyiben és hogyan folytak bele abba, illetve egyáltalán mennyi tényleges, konkrét és valóságos információjuk volt Bethlenről. Nem könnyű ugyanis megválaszolni a kérdést, hogy a fejedelemmel kapcsolatos nagy mennyiségű híradás mennyiben biztosított Bethlen politikájáról naprakész információkat a spanyol Habsburg monarchia politikai döntéshozói számára, illetve ezek az információk mennyiben befolyásolták a Lerma hercege⁴ (1553–1625), majd a IV. Fülöp spanyol király (1620–1665) uralkodásának első évtizedeit mindenben meghatározó államminiszter, Olivares grófherceg⁵ (1587–1645) politikáját, kapcsolatát a bécsi testvérággal.

Arra a jelenségre gondolunk, ami az európai Habsburg hatalmi centrumokba – Madridba és Brüsszelbe – érkező diplomáciai levelezésanyag alapján régóta általános benyomásunk: a korszak spanyol forrásaiban és a régebbi spanyol nyelvű történeti munkákban is a Habsburg-dinasztia ellenségei sokszor egy „halmazban” vannak megnevezve, például: „el Gauor, el Olandes, el Veneciano, y otros Principes”.⁶ Az európai spanyol hegemoniát első-sorban két hatalom, a „legkeresztényibb” király, vagyis a francia monarchia uralkodója és a protestáns hollandok veszélyeztették. A korszak spanyol követeinek utasításai,⁷ valamint jelentéseik alapján megállapítható, hogy a spanyol diplomaták működését, egyes fejedelmekhez való viszonyát az határoz-

⁴ Francisco de Sandoval y Rojas, Lerma hercege.

⁵ Gaspar de Guzmán y Pimentel, Sanlúcar hercege, Olivares grófja.

⁶ CÉSPEDES Y MENESES, Gonzalo de, *Historia de don Felipe el IV, Rey de las Españas*. Primera Parte (Lisboa: Pedro Craesbeeck, 1631), 21.

⁷ A XVI–XVII. századi, európai uralkodókhoz delegált spanyol követek utasításainak többsége másolatokban megtalálható a madridi Archivo Histórico Nacional-ban: Estado, leg. 3456, 3457.

ta meg, hogy az illető az említett hatalmakhoz ellenségként, semleges módon vagy szövetségesként viszonyult.⁸ Amikor 1635-ben sor került IV. Fülöp Franciaország elleni nyílt hadüzenetére, a spanyol uralkodó által kiadott deklaráció a francia miniszterek szemére vetette az Ausztriai Ház fő ellenségével, a törökkel való szövetkezést és a többi, protestáns és Habsburg-ellenes ellenfél szövetkezésének segítését, szövetségének kialakítását. Az egymás között állítólagosan francia támogatással szövetkező ellenségek felsorolásában pedig az erdélyi fejedelem nevét is megemlítették, méghozzá előkelő helyen: Pfalzi Frigyes rajnai palotagróf, *el Gabor*, a svéd király, a friedlandi herceg, Graubünden kanton és az összes többi „eretnek” város és település és sok holland „lázado”.⁹

Követtől, illetve kontextustól függően informatívak a jelentések, de sokszor mintha nem is a forrásban említett személyek nyernének jelentőséget, inkább csak globálisan van szó a dinasztia ellenfeleiről. Sok esetben a spanyol követek az általuk Bécsben részletesen ismert információkat csak szűrt, rendkívül tömör, rövid formában említették a jelentéseikben, hiszen tudták, hogy a spanyol uralkodóhoz címzett jelentéseik a legtöbb esetben már eleve csak az államtanács titkára (*secretario del Consejo del Estado*) által készített kivonatok formájában került a monarchia és legszűkebb tanácsadó testülete, a spanyol államtanács elé. Vagyis Madrid esetében aligha túlzás kijelenteni, hogy mivel diplomáciai hálózata földrajzi és politikai összetettség szempontjából is szinte áttekinthetetlenül hatalmas térségeket fedett le a XVI–XVII. században, elkerülhetetlenül magasra került az államtanács (a politikai döntéshozók) információs ingerküszöbe, és emiatt az európai politikai szereplők közül csak a globális spanyol politikai célok szempontjából jelentősnek vélt tényezők kerülnek elő a követjelentések többségében, az államtanács-i jegyzőkönyvek esetében pedig különösképpen. A spanyol követjelentések Bethlennel kapcsolatos információinak értékelésekor mindenképpen figyelembe kell venni, hogy a spanyol testvérág fókusza más volt, mint a bécsi Habsburg-ágé: az 1620-as években, amikor a spanyol politika figyelmének középpontjában a rajnai palotagróf területei feletti ellenőrzés, illetve a birodalmi választófejedelemi cím átruházásának kérdése állt, Bethlen Gábor katonai-politikai lépései annyiban bírtak számukra jelentőséggel, amennyire a császár erőforrásait a fejedelem keleti irányból lekötötte. Emiatt előre-

⁸ MARTI Tibor és MONOSTORI Tibor, „Olivares gróf-herceg külpolitikai koncepciója és Pázmány Péter 1632. évi római követségének előzményei (1629–1632)”, *Történelmi Szemle* 51, 2. sz. (2009), 275–294.

⁹ *IV. Fülöp spanyol király deklarációja a keresztény fejedelmek számára (1635)*, AHN, Estado, leg. 2865, exp. 12. A forrásra Monostori Tibor hívta fel a figyelmemet.

bocsátva a következtetést: a spanyol diplomaták igyekeztek kipuhatolni Bethlen terveit és szándékait, alkalmanként közvetlenül fogadták Bécsben a fejedelem császárhoz küldött követeit, erőfeszítéseik pedig elsősorban a fejedelem pacifikálására irányultak, valamint kínosan törekedtek ügyelni arra, nehogy Bethlen valamilyen diplomáciai csínytevéssel megtépázza a spanyol uralkodó jó hírét, presztízsét és tekintélyét. Jól példázzák ezt a nikolsburgi megállapodást kísérő diplomáciai jelentések éppúgy, mint a követeknek adott instrukciók, illetve az ezek szellemében a Brandenburgi Katalinnal való házasságkötésre szóló fejedelmi meghívóra adott válaszok, valamint a spanyol király nevében küldött ajándék bonyolult eljuttatása Bethlenhez.

Ez persze nem jelenti azt, mintha az erdélyi fejedelem politikája, amely szövetségesei és II. Ferdinánd számára egyaránt különleges jelentőséggel bírt, ne foglalkoztatta volna nagyon is élénken a spanyol Habsburg-testvérág politikusait és diplomatáit is. A bécsi spanyol követek – különösen Bethlen Gábor személyével és politikájával kapcsolatos – értesültsége a harmincéves háború és kivált Bethlen korának legkiválóbb kutatóit, köztük Fraknói Vilmost, Gindely Antalt (Anton Gindely),¹⁰ majd Angyal Dávidot¹¹ is már foglalkoztatta.

Fraknói narratívája szerint a spanyol Habsburgok a bécsi császári udvar politikusainál okosabban viszonyultak Bethlenhez,¹² Angyal pedig kiemeli,

¹⁰ GINDELY Antal és ACSÁDY Ignác, *Bethlen Gábor és udvara* (Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1890) (Magyar történelmi életrajzok).

¹¹ Fraknói és Gindely XIX. századi kutatásait követően Angyal Dávid is végzett forrásfeltáró munkát a spanyol Habsburgok korának legfontosabb diplomáciai forrásait őrző simancasi levéltárban. A millenniumi magyar történet II. Mátyás–III. Ferdinánd uralkodása korát bemutató kötetének szerzője Bethlen halálának 300. évfordulója előtt nem sokkal a Lequeitíóban tartózkodó Zita királyné fiát, Habsburg Ottót tanította – Weber Jácint OSB pannonthalmi bencés tanárral (udvari káplánnal) együtt – magyar történelmi ismeretekre. Angyal spanyolországi tartózkodása során ellátogatott Simancasba, és noha nem volt lehetősége a Bethlennel kapcsolatos spanyol források teljeskörű átnézésére, a Századok 1929/1930. évfolyamában megjelent közleményében simancasi forrásokkal bizonyította, hogy a spanyol követjelentések fontos információkkal járulnak hozzá nemcsak a korszak európai történetéhez, hanem a Bethlen pályájával kapcsolatos nyitott kérdéseket is segíthetnek tisztázni. ANGYAL Dávid, „Adalékok Bethlen Gábor történetéhez”, *Századok* 64, 1–3. sz. (1929–1930), 353–364, 465–485, 577–606.

¹² „Azon álláspont, melyet a spanyol kabinet Bethlennel szemben elfoglalt, sok tekintetben meglepő. A madridi államférfiak tisztábban ismerték föl személyének fontosságát és a helyzet igényeit, mint a bécsiek. Nyíltan kárhoztatták a császári miniszterek politikáját, kik nem féltek a fejedelmet elidegeníteni és fölingerehni, bár ártalmatlanná tenni nem tudták. [...] Utóbb is a spanyol udvar bécsi követei minden alkalommal oly irányban érvényesítették befolyásukat, hogy a király és fejedelem között állandó egyességet segítsenek létrehozni. Ismételve hangsúlyozták, mily jelentékeny előny származnék a Habsburg-ház és a katolicizmus ügyére, ha sikerülne Bethlent végleg elvonni a protestans szövetségtől.” FRAKNÓI Vilmos, *Pázmány Péter élete és kora, II.* (Pest, 1869), 104.

hogy a bécsi spanyol diplomaták bizonyos ügyekben használhatóbb információkhoz tudtak jutni – közvetlenül Bethlen diplomatáitól –, mint maga a bécsi udvar.¹³ Fraknói szerint a nagyobb földrajzi távolság miatt a spanyol monarchia vezetői Bécsnél enyhébben, „ügyesebben” viszonyultak a fejedelemhez.

AZ ELSŐ INFORMÁCIÓK:

BETHLEN HATALOMRA KERÜLÉSE – BALTASAR DE ZÚÑIGA (1608–1617)

A tizenöt éves háború erdélyi eseményeiről Don Guillén de San Clemente († 1608) folyamatosan küldött jelentéseket előbb II. Fülöp (1556–1598), majd III. Fülöp (1598–1621) spanyol királynak.¹⁴ A főleg Rudolf császár (1576–1612) prágai udvarában tartózkodó diplomata végig figyelemmel követte a háborút. Bocskai idején is izgalmas krónikásnak bizonyult, a zsitvatoroki, valamint a bécsi béke tárgyalásairól is részletesen beszámolt. Jelentéseiből értesültek Madridban a császár és testvére, Mátyás főherceg között kibontakozó konfliktusról. A többi spanyol diplomatánál nyitottabb gondolkodású, érdeklődő követ jelentéseiben sokkal hangsúlyosabban jelent meg Erdély és a Magyar Királyság helyzete, mint az utódai által papírra vetett jelentésekben. Az európai spanyol politikában III. Fülöp trónra lépésével sok változás következett be. Az angoloktól a tengeren elszenvedett vereség után a spanyolok békére kényszerültek a hollandokkal (1603). Don Guillén de San Clemente Prágában halt meg 1608-ban, nem sokkal azt követően, hogy Rudolf visszaadta a Szent Koronát a magyar rendeknek, de még azelőtt, hogy a pozsonyi országgyűlésen Mátyást magyar királlyá választották, illetve koronázták volna. Utóda, Baltasar de Zúñiga (1608–1617) a későbbi IV. Fülöp nevelője volt, a monarchia diplomatái közül akkoriban a legta-

¹³ Vö. Ossona gróf 1626. április 22-én kelt jelentése (Archivo General de Simancas, Estado, leg. 2509, nr. 26a) kapcsán: „Ebből a több tekintetben érdekes tudósításból kiemeljük azt az eddig nem ismert körülményt, hogy a spanyol diplomácia Bethlen környezetéből kapott megbízható híreket a fejedelem leplezett szándékairól.” (ANGYAL, „Adalékok Bethlen Gábor...”, 592.).

¹⁴ Don Guillén de San Clemente jelentései közül számos a XIX. század vége óta ki van adva. Marqués DE AYERBE (Hrsg.): *Correspondencia inédita de don Guillén de San Clemente, embajador en Alemania de los reyes Don Felipe II y III, sobre la intervención de España en los sucesos de Polonia y Hungría (1581–1608)* (Zaragoza, 1892). Pályájáról újabban Javier ARIENZA ARIENZA, *La crónica hispana de la Guerra de los Quince Años (1593–1606), según Guillén de San Clemente y de Centelles, embajador de Felipe II y Felipe III en la Corte de Praga entre los años 1581 y 1608* (León: Universidad de León, 2011); Pavel MAREK, *La embajada española en la corte imperial (1558–1641). Figuras de los embajadores y estrategias clientelares* (Praga: Universidad Carolina de Praga, 2013), 82–96.

pasztaltabb, és a madridi udvarban a legkomolyabb befolyással bíró személyek közé tartozott.¹⁵

1613 elején az Erdélyi Fejedelemség belső viszonyairól ijesztő hírek terjedtek el spanyol földön. A török általi fenyegetettség híret Zúñiga követ továbbította Madridba 1613. március 26-án kelt levelében. Arról tudósította III. Fülöp királyt, hogy a törökök el akarják foglalni Erdélyt, a császár pedig szegény és tehetetlen. 3000 gyalogos és 2000 lovas kiállítását tartotta szükségesnek, ehhez kért segítséget.¹⁶ A legelső, Bethlennel kapcsolatos, általunk ismert követjelentést is Zúñiga írta. A követ az 1613. november 29-én a felső-ausztriai Welsből¹⁷ kelt jelentésben tanácsokat adott a III. Fülöp által a császárnak a török elleni küzdelemhez felajánlott 20 000 dukát havi segély folyósítására. Beszámolt róla, hogy Bethlen Gábor éppen behatolt Erdélybe. Az utóiratban pedig friss hírként közölte, hogy Báthory Gábort megölték a törökök (valójában a hajdúk) és Bethlen Gábor lett az új fejedelem.¹⁸ A bécsi Titkos Tanács Erdéllyel, illetve Bethlen hatalomra kerülésével kapcsolatos állásfoglalásait a kutatás részletekbe menően feltárta,¹⁹ kevésbé ismert azonban, hogy az erdélyi fejleményekről Madridban a Bécsben, illetve Prágában tartózkodó diplomatákon kívül maguktól a bécsi udvar politikusaitól is kaptak információkat. Melchior Klesl bíboros (1552–1630), a Titkos Tanács elnöke Linzből, 1613. november 25-én kelt levelében részletesen kifejtette Bethlen Gábor fejedelemmé választásának várható következményeit: Erdély és Felső-Magyarország a protestánsok és a török kezébe kerül és ezzel korábbi félelmek látszódnak beigazolódni.²⁰ Klesl – aki később Homonnai

¹⁵ Rubén González CUERVA, *Baltasar de Zúñiga: Una encrucijada de la Monarquía Hispánica: (1561–1622)* (Madrid: Polifemo, 2012).

¹⁶ AGS, Estado, leg. 710, sin. fol.

¹⁷ Leveleinek tanúsága szerint Zúñiga 1613 novemberétől 1614. áprilisig Wels városában tartózkodott; ekkor II. Mátyás – a regensburgi birodalmi gyűlést követően – Linzben volt, mielőtt visszatért volna Bécsbe.

¹⁸ AGS, Estado, leg. 710, sin. fol. Don Baltasar de Zúñiga levele III. Fülöp spanyol királyhoz, Wels, 1613. nov. 29., feloldott titkosírás.

¹⁹ CZIRÁKI Zsuzsanna, „Erdély szerepe Melchior Klesl fennmaradt írásos véleményeiben 1611–1616 között”, in *Bethlen Gábor és Európa...*, 77–102.

²⁰ Melchior Klesl bécsi püspök levele III. Fülöp spanyol királyhoz: AGS, Estado, leg. 710, sin. fol.: „De Transilvania hay avisos con cartas de ayer, que el nuevo Principe [Bethlen Gábor] medio turco, y todo calvinista, ha embiado un embajador Sarmasagy [Sarmasághy Zsigmond], ya desterrado, al Emperador, de que se vee que sucede lo que temíamos: es a saber, de perder no solo la Transilvania, pero el Varadino, y la Ungria Superior, porque los ungaros y los desterrados aconsejan a dexar las cosas en este estado haciendo paz y assi no sólo veníamos a perder quanto se ha dicho, pero también la ocasión de ayudar la religión catholica, y asigurar las Provincias y los estados ereditarios de la casa de Austria, y de armar su Magestad Cesarea el qual no estando armado no pudo effectuar ninguna de estas cosas. Ni semejante ocasión tendrá jamás su Magestad, aunque mientras vive, está siguro que no tendrá ninguna

Drugeth György hadjáratának remélt sikeréhez még spanyol támogatással is számolt²¹ – Bethlent félig töröknek és teljességgel kálvinistának titulálta. Beszámolt róla, hogy a frissen a fejedelmi székbe került Bethlen egyik követét, kövesdi Sarmasághy Zsigmondot²² küldte követségbe a császárhoz. A katolicizmus helyzete nemcsak az említett területeken vált kedvezőtlené, az örökös tartományok biztonsága is kérdésessé válik, hiszen a császár nem rendelkezik olyan fegyveres erővel, ami ezt biztosíthatná. Zúñigának ebben az időszakban írt jelentései ugyanakkor azt tanúsítják, hogy noha Bécsben rémült kétségbeeséssel gondoltak Bethlenre, a spanyolok előbb kivárták a további fejleményeket, és már ekkor (is) leginkább a dinasztian belüli örök-léssel összefüggő kérdésekkel voltak elfoglalva.²³ Lippa elfoglalása és töröknek történt átengedése ugyanakkor már elég jelentős hír volt Zúñiga számára is. 1616. november 18-án és december 1-jén kelt leveleiben a követ arról tudósította III. Fülöpöt, hogy Bethlen Gábor a törököknek átadta Lippát.²⁴

A HARMINCÉVES HÁBORÚ ELSŐ ÉVEI

(OÑATE GRÓF, 1617–1624)

Íñigo Vélez de Guevara y Tassis, Oñate V. grófja (1566–1644) a legjelentősebb volt a XVII. század első felében Közép-Európában működő spanyol diplomaták között. Noha első állandó közép-európai diplomáciai misszióját

novedad, y assí podrá gozar la quietud de su fortunas estando sin culpa de la desventura de su casa. Yo [...] con Dios y los hombres y toda la Casa de Austria, estoy escusado, porque no falta a mi obligación solicitando, por todas partes, y procurando ayudas convenientes, dando también mis propios, pero no puede una persona pñabada tanto.

Estos no son quietos /o/ argumentos para persuadir a Vuestra Signoria Illustrissima /o/ para ponerle espanto, [...] sino la misma verdad, y lo es tanto que yo del dolor interno que tomo, que Su Magestad por nuestra tibiesa pierda esta ocasión, me siento faltarme la vida. Y siempre fuy adivino que assí sucedería, luego que mataron al Batori; bastame a mi que no he menospreciado cosa alguna. Y Su Magestad hará ver protestando a todo el mundo que por el no falta, assí como también ayer hico, luego que vinieron los dichos avisos, que embió el Sr. Conde de Firstemberg [Friedrich Fürstenberg], el Sr. Lamberg [Siegmond Lamberg] y a mi al nuncio a darle quenta desto, y a protestarle. [...] Melchor Glesse”.

²¹ „Klesl még a tatárok támogatására is számított, akiket a spanyoloktól remélt pénz segítségével akart megvesztegetni.” CZIRÁKI, *Erdély szerepe...*, 92.

²² HORN Ildikó, „A fejedelmi tanács Bethlen Gábor korában”, *Századok* 145, 4. sz. (2011), 1001, 23. j.

²³ AGS, Estado, leg. 710, sin. fol. Don Baltasar de Zúñiga spanyol követ levelének kivonata a király számára. Azokat a kombinációkat tárgyalja, amelyek Habsburg Miksa és Albert főhercegek között az utódlás kérdésében felmerültek. Spanyol nyelvű kivonat. Madrid, 1613. jan. 25.

²⁴ AGS, Estado, leg. 710, sin. fol.

csak 1617-től datálják a diplomáciatörténeti összefoglalók, valójában már 1611-től egészen 1634-ig rálátása, sőt meghatározó szerepe volt a két Habsburg-ág közötti kapcsolatok alakításában.²⁵ Első diplomáciai útját I. Károly Emánuel savoyai herceg (1580–1630) udvarában teljesítette. Következő megbízatása eredetileg Bécsbe szolt volna: rendkívüli követként legfontosabb feladata az egymás ellenfeleivé vált prágai és bécsi udvarok (illetve Ferdinánd főherceg grazi udvara) közötti béke megteremtése, valamint a magyar és cseh trónok utódlásának kérdése körül a dinasztia spanyol ága érdekeinek érvényesítése lett volna, útjára azonban II. Rudolf császár halála miatt végül nem került sor.²⁶ Míg Baltasar de Zúñiga II. Rudolf prágai udvarának viszonyait ismerte jobban (hiszen ott is töltötte követségének nagyobb részét, 1608–1613 között), addig Oñate missziója a bécsi udvarba, Mátyás-hoz szolt.

A cseh, valamint a magyar trón öröklésének dinasztian belüli biztosítása a XVII. század eleje óta elevenen foglalkoztatott többeket a madridi udvarban, jóllehet ez a század első éveiben még csak elméleti jogi okfejtésekben nyilvánult meg. A harmincéves háború kitörésének előestéjén azonban a két Habsburg-ág közötti diplomáciai tárgyalásokban immár valóságosan is megjelent a cseh, illetve a magyar trónok öröklésének kérdése. A háttérben a spanyol Habsburg-udvarok (Madrid és különösen Albert főherceg brüsszeli udvara) erőltették a megegyezést, jóllehet egyes diplomaták, kivált Baltasar de Zúñiga, eltérő véleményt képviseltek. A madridi udvar Ferdinánd főherceg spanyol segítségre való utaltsága miatt elérkezettnek látta a kérdés rendezését, Zúñiga ugyanakkor sokkal fontosabbnak ítélte a Habsburgok itáliai érdekérvényesítését és emiatt csak visszafogott módon képviselte a cseh és a magyar koronák kérdésében a spanyol igényeket. 1617 januárjában Zúñiga megbízta titkárát, a különleges felkészültségű, pénzügyi kérdésekben is jártas, korábban francia, németalföldi, majd császársági (birodalmi) területeken is tapasztalatokat szerző Jacques Bruneau-t,²⁷ hogy folytasson tárgyalásokat Grazban Ferdinánd főherceggel. Bruneau – aki a Zúñigát utódként követő Oñate gróf érkezésére való várakozás ürügyén tartózkodott Ferdinánd mel-

²⁵ Miguel Ángel OCHOA BRUN, *Historia de la diplomacia española. Vol. VII. La época del barroca, I.* Madrid, Ministerio de Asuntos Exteriores y de Cooperación, 2006, 201–215 (Biblioteca diplomática española 6.).

²⁶ Követutasítása 1611. április 16-án kelt. Diplomáciai pályájáról legújabban Pavel MAREK, *El conde de Oñate y la diplomacia entre Madrid y Viena a principios de la Guerra de los Treinta Años*, Manuscris: Revista d'història moderna, N° 38, 2018, 38–50.

²⁷ Rubén González CUERVA, *Mi mayor embajadora: la Emperatriz María Ana de Austria, agente española en Viena*, Manuscris. Revista d'Història Moderna, N° 38, 2018, 96–97.

lett – Zúñiga intencióinak megfelelően tárgyalt a főherceggel és Eggenberggel, többek között az itáliai feudumok és a két közép-európai trón öröklésének kérdéséről is. A főherceg és minisztere állítólag komolyabb ellenvetés nélkül elfogadta a spanyol kéréseket, így az 1617. január végén létrejött egyezség képezte alapját a később, 1617. júniusban „Oñate-szerződésé” (Oñatevertrag)²⁸ emlegetett megállapodásnak, amit Oñate gróf valójában már csak aláírt.²⁹

A magyar rendek a bécsi és a zsitvatoroki békéket (1606) követően ugyanis rendkívül erősek volt, politikai érdekérvényesítő képességük hosszabb időszak távlatában is kiemelkedő volt ekkor. A *Bruderzwist*-nek nem örültek Madridban, a cseh, valamint a magyar trón öröklésének dinasztiai belüli biztosítása a XVII. század eleje óta elevenen foglalkoztatott többeket a madridi udvarban, jóllehet ez a század első éveiben még csak elméleti jogi okfejtésekben nyilvánult meg.

A családi szerződés, noha nem lépett hatályba (nem vált nyilvános szerződéssé), de előkészítette és meghatározta az osztrák és a spanyol Habsburgok közép-európai dinasztikus elképzeléseit. Az 1618. évi prágai események, valamint azok háborúban való eszkalálódása is az ő bécsi követi időszakára esett. A spanyol követ bécsi befolyására jellemző, hogy Klesl bíborost börtönbe juttatta, illetve Wallenstein ellen nyíltan is fellépett. A Bécsbe áramló tekintélyes mennyiségű spanyol pénz és haderő (Ambrosio Spínola, Bucquoy) kulcstényezőként eredményezte II. Ferdinánd számára a Pfalzi Frigyes feletti katonai győzelem (fehérhegy csata, 1620. nov. 8.), utána pedig a lázadó Cseh Korona országai abszolutisztikus megzabolázásának lehetőségét.

Mind Oñate, mind pedig utódai a közép-európai országok trónjainak megőrzése, megszerzése, illetve öröklése kapcsán a fő dinasztikus célt, vagyis a császári címnek a dinasztia tagja által való elnyerését tartotta szem előtt. Mivel a cseh királyi cím egyúttal választófejedelmi jogosultságot is jelentett, nem volt kérdés, hogy a cseh területek alattvalóinak lázadása és leverésük elemi dinasztikus érdek volt, ahogy ennek megtörténte után, Pfalzi Frigyes rajnai palotagróf választófejedelmi címének a bajor hercegre,

²⁸ Az Oñate-szerződésről TUSOR Péter, *Pázmány, a jezsuita érsek. Kinevezésének története, 1615–1616 (Mikropolitikai tanulmány)* (CVH I/13) (Budapest–Róma, 2016), 271 skk., illetve Ulrich NAGEL, *Zwischen Dynastie und Staatsräson. Die habsburgischen Botschafter in Wien und Madrid am Beginn des Dreißigjährigen Krieges* (Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz. Abt. für Universalgeschichte; Bd. 247) (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2018). Legújabbban: Liktör Attila, A trónbetöltés rendje a Magyar Királyságban a XVI–XVII. században az Oñate-egyezség (1617) tükrében, *Iustum Aequum Salutare* XVI (2020), 163–192.

²⁹ Uő, *Baltasar de Zúñiga...*, 2012, 346–347. CUERVA, *Baltasar de Zúñiga...*, 346–347.

I. Bajor Miksára való átruházása is elvben azt a célt szolgálta, hogy a választófejedelmek sora egy újabb katolikus fejedelemmel bővüljön. Más kérdés, hogy a bajor fejedelem és a Habsburg politikai érdekek nem nagyon estek egybe: Oñate gróf – Bajor Miksa iránti bizalmatlansága miatt – minden erejével meg akarta akadályozni a választófejedelmi cím Miksának juttatását, ami diplomáciai perpatvarokhoz és feszültségekhez vezetett, amit csak részben tudtak enyhíteni a müncheni udvarba közvetítő céllal küldött spanyol diplomaták.³⁰

Bethlen ekkor, Oñate bécsi működése idején volt ereje teljében, legnagyobb sikereit ekkor érte el. Valójában Madridban ekkor kezdték megjegezni a fejedelem furcsa nevét, akit a követjelentések sokszor „Belengabornak”, „Betlehemgabornak” vagy egyszerűen csak „Gauor”-ként neveztek meg. Oñate jelentéseinek két információja vált alapvető jelentőségűvé a spanyol Államtanács tagjai számára: egyfelől Bethlen kálvinista, másfelől a bécsi testvérág hátában álló bajkeverő, aki a *hostis naturalis* szövetségeseként bármikor, teljesen váratlanul képes borsot törni az *Emperador*, vagyis II. Ferdinánd orra alá. Madridban nyilvánvalóan akkora súlyt tulajdonítottak Bethlennek, amennyi nyugtalanság volt Oñate jelentéseiben. Oñate kulcsfigurája volt az európai spanyol diplomáciai hálózatnak. Apósa, Pedro Vélez de Guevara várományosa volt III. Fülöp kegyencének, Lerma hercegének pozíciójára, végül azonban Vélez ellenfele, Olivares lett az államminiszter.

Bethlen első két, II. Ferdinánd ellen vezetett hadjárata (1619–1621, illetve 1623) Oñate gróf bécsi követi időszakára esett. 1621 decemberének utolsó napján került sor Nikolsburgban a békekötésre, melynek értelmében Bethlen lemondott a királyi címről, visszaadta a Szent Koronát, az elfoglalt vármegyéket és várakat, a császár pedig birodalmi hercegi címet adományozott a fejedelemnek (Oppeln és Ratibor hercegségekkel együtt) és hét magyarországi vármegye Bethlen élete végéig a fejedelem kezére jutott. A béke a Habsburg-dinasztia mindkét ágának nézőpontjából elkerülhetetlen feltétele volt a magyarországi helyzet stabilizálásának és legalább átmeneti pacifikálásának. Oñate a megállapodásról pozitív eredményként adott hírt. A békének az európai Habsburg-udvarokban keltett visszhangjáról érdekes

³⁰ Erről részletesebben Rubén González CUERVA, „*Vienna, the Spanish Ambassador and the Nuncio: The 3rd Marquis of Aytona and the Fading Catholic Alliance (1624–1629)*”, *Theatrum Historiae* 23 (2018), 115–118, illetve MARTÍ Tibor, „Az 1625. évi soproni országgyűlés a Habsburg dinasztia spanyol ágának szemével: Ossona gróf bécsi spanyol követ jelentései”, in *Az 1625. évi soproni koronázó országgyűlés*, szerk. DOMINKOVITS Péter, KATONA Csaba és PÁLFFY Géza. (Annales Archivi Soproniensis No. 2.) (Sopron–Budapest: Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára – Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, s. a.).

módon árulkodik Giacinto da Casale³¹ jelentése, aki Brüsszelből 1623. szeptember 2-án arról adott hírt Rómába, hogy Izabella Klára infánsnő miniszterei a nikolsburgi békéről meghökkentően kedvezően beszéltek, és amikor ezt a nuncius szemükre vetette, elmondásuk szerint a bécsi spanyol követet, Oñate grófot okolták, akinek híradásai nyomán formáltak pozitív véleményt a békéről.³²

Olivares diplomáciai jobbkezeként tekintett Oñatéra, akinek szerepét felértékelte az is, hogy az államminiszter terveiben egyre nagyobb szerep jutott a Béccsel való együttműködésnek. Jóllehet Oñate 1624-ben szentszéki spanyol követ lett, nem egészen tíz év elteltével ismét visszatért Bécsbe (rendkívüli követi megbízatással), de működésének ez a későbbi időszaka már Bethlen Gábor erdélyi fejedelemségének időszakán kívül esett.

DINASZTIKUS HÁZASSÁGOK: TERVEK ÉS ELŐKÉSZÜLETEK (1623–1625)

Mindezek ismeretében Madridban (a bécsi udvarral összhangban) veszélyes és álnok emberként gondoltak Bethlenre, akit mindenképp el kell tántorítani a császár és király magyarországi hatalmát fenyegető fegyveres fellépéstől. 1624 nyarán a bécsi nunciussal konfliktusba került Oñate gróf helyére új követ érkezett a császárvárosba: Francisco Moncada, Ossona gróf, tudós ember, egyúttal Olivares bizalmasa. Karrierje bécsi missziója után még feljebb ívelt, hiszen Izabella Klára Eugénia infánsnő németalföldi helytartó mellé került kormányzónak. Mind Oñate, mind Ossona – illetve ahogy apja, az egykori római spanyol követ Gastón de Moncada 1626. januári halála után nyert címe után ismertebb, Aytona III. márkija – császári udvarbeli missziójuk után az olivaresi európai spanyol diplomáciai rendszer „csúcsára” kerültek. Aytona Oñatéhoz képest szelídebb ember hírében állt, Carlo Caraffa nuncius jóval barátságosabb emberként jellemezte, legalábbis bécsi követség időszakának kezdetén.³³ (A nuncius véleménye néhány évvel később

³¹ Róla Alexander KOLLER, *Giacinto da Casale*, in *Dizionario Biografico degli Italiani – Volume 54* (2000), [http://www.treccani.it/enciclopedia/giacinto-da-casale_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/giacinto-da-casale_(Dizionario-Biografico)/) (a letöltés időpontja: 2019. 12. 20.).

³² Biblioteca Apostolica Vaticana, Barb. Lat. 6792, fol. 28. Köszönöm Rubén González Cuervának, hogy a forrásra felhívta a figyelmemet.

³³ „Il Conte d’Ossona, venuto quá successore del Conte d’Ognate, é stato da me conosciuto in Roma, et in Napoli, é caualliere di buon tratto, e credo sará sincero, e almeno non cosí cupo, come é stato Ognate.” Bécs, 1624. júl. 13. Caraffa nuncius Ossona grófról, Archivio Segreto Vaticano, Germania, 115, Registro di cifre di Vienna (1623–1625 végéig), fol. 41v.

azonban teljesen megváltozott, főleg ahogy egyre inkább megnyilvánultak a császári udvarban a pápai, illetve a spanyol diplomácia érdekeinek ellentétei, főleg az észak-itáliai területek, Mantova és Monferrato sorsának vonatkozásában).³⁴

A spanyol követek feladatai közé tartozott az Ausztriai Ház ellenfeleivel kapcsolatos információk gyűjtése. Ossona gróf nemcsak Bécs és Konstantinápoly kapcsolatát illetően volt tájékozott – erre utalnak iratai között a konstantinápolyi császári követ jelentéseinek másolatai –, hanem a budai pasa környezetéből érkező információkat is figyelemmel követte.³⁵ A császári udvart foglalkoztató diplomáciai ügyek nyomon követéséről nemcsak a másolatban Ossona grófhhoz került avizók tanúskodnak, hanem a spanyol király kliensköréhez tartozó különböző személyek – köztük például az Udvari Haditanács elnöke, Rambaldo Collalto – levelei is, akik alkalmanként az udvar Bethlennel szemben folytatott politikájáról is tájékoztatták.³⁶

Ossona gróf Barcelonából való indulását két hónappal követően, saját bevallása szerint viszontagságos út megtétele után, 1624. július 7-én érkezett meg Bécsbe.³⁷ Elődje, Oñate gróf folyamatosan informálta a császári udvar viszonyairól. Ahogy az új követ legelső, Olivares államminiszterhez írt jelentése is ékesen mutatja, a két Habsburg-ág közötti dinasztikus házasság terve már Ossona gróf császárvárosba érkezésének elejétől központi kérdést foglalt el.³⁸ A Ferdinánd Ernő főherceg (a későbbi III. Ferdinánd) és IV. Fülöp spanyol király húga, Mária Anna infánsnő³⁹ között tervezett frigy feltételül szabták a spanyolok, hogy a főherceg az egybekelés előtt már koronás fő legyen, azaz vagy a cseh, vagy a magyar koronát nyerje el. A dinasztikus házasság terve így összefonódott a magyar és a cseh koronára formált trónigénnyel, ilyen módon pedig az 1625. évi soproni országgyűléssel. A bécsi és a madridi udvarok számára a főherceg császárrá való megválasztásának – és ennek előfeltételeiként magyar, illetve cseh királlyá koronázásának – elérése volt a fő cél, amit jól mutat, hogy Ossona gróf követutasításában is

³⁴ Pavel MAREK, „La diplomacia española y la papal en la corte imperial de Fernando II”, in *Studia historica. Historia moderna*, 30 (2008), 109–143.

³⁵ Archivo de la Casa Ducal de Medinaceli (Toledo), Archivo Histórico, leg. 59, ramo 10, nr. 1–17 (sin. fol.); leg. 59, ramo 11, nr. 1–75 (sin. fol.); leg. 61, ramo 8, nr. 1–42 (sin. fol.); az iratok között számos, Cesare Gallo Konstantinápolyból és Paulo Damian Budáról küldött olasz nyelvű jelentései (másolatok), 1625–1627 évekből.

³⁶ ADM AH, leg. 59, ramo 6, nr. 1–175, Rambaldo Collalto (1625, 4 db levél).

³⁷ ADM AH, leg. 60, ramo 4, nr. 1.

³⁸ Ossona gróf levele Olivares gróf-herceghez, Bécs, 1624. július 18. ADM AH, leg. 60, ramo 4, nr. 1.

³⁹ Róla legújabban Rubén González CUERVA, *Mi mayor embajadora...*, 91–108.

a leghangsúlyosabb pontként e cél, a főherceg császári címének elérése volt megnevezve.

AZ ERDÉLYI FEJEDelemmel KAPCSOLATOS ÉRTESÜLÉSEK
AZ 1625. SOPRONI DIÉTA IDEJÉN

Az erdélyi fejedelem – első feleségének, Károlyi Zsuzsannának (1585–1622) 1622-ben bekövetkezett halála után – 1623 tavaszától kezdve gondolt rá, hogy II. Ferdinánd másodszülött lánya, Cecília Renáta kezét megkérve, a császári családdal rokonságba kerüljön, és ezt a szándékát követői útján többször is kinyilvánította, előbb Esterházy Miklós nádornak, majd utóbb Bécsben.⁴⁰ A császár és családja a kezdetektől elzárkózott Bethlen ezirányú szándékától, bár éppen Ossona gróf jelentéseiből (pl. 1624. nov. 3.) tudható, hogy Ulrich von Eggenberg herceg, a Titkos Tanács elnöke a követnek egy alkalommal azt mondta, ha a császárnak lenne egy harmadik lánya, Bethlenhez adná feleségül.⁴¹ Ennek ellenére a lehetőséggel kapcsolatban a bécsi udvarban leginkább az képezte megbeszélések tárgyát, milyen módon utasítsák el a fejedelmet.

A Bethlen követeivel zajló tárgyalások időben egybeestek az 1625. évi, Sopronba összehívott magyar országgyűlés előkészítésével; a fejedelemmel szemben táplált félelmek befolyásolták a diéta összehívásának időpontját is.⁴² Jóllehet már jóval ezelőtt egyértelmű volt, hogy II. Ferdinánd elzárkózása miatt a Cecília Renátával tervezett frigy nem fog megvalósulni, a spanyol követ viszont a kérdésről többször is egyeztetett Bethlen Bécsbe küldött követeivel is. Jelentéseiből képet alkothatunk arról, hogyan viszonyult a madridi Habsburg-testvérág a Bethlen és a császári család egyik tagja között esetlegesen létrejövő házassághoz: ahogy arra már Fraknói, illetve Angyal felhívta a figyelmet, a dinasztia spanyol ága elvben elfogadta, sőt kifejezetten támogatta volna⁴³ a fejedelem és a császári család egyik tagja között felmerült frigy tervét, ha Bethlen katolizálna és természetesen,

⁴⁰ FRAKNÓI, *Pázmány Péter élete és kora, II.*, 104–118; ANGYAL Dávid, *Magyarország története II. Mátyástól III. Ferdinánd haláláig*, Magyarország története szerk. SZILÁGYI Sándor, VI (Budapest: Athenaeum, 1898), 355.; KÁRMÁN Gábor, „Egy diplomáciai zsákutca: Bethlen Gábor házasságkötése Brandenburgi Katalinnal”, *Aetas* 30, 3. sz. (2015), 9–36.

⁴¹ Biblioteca Nacional de España, Mss. 1433, fol. 26v–28v, 1624. nov. 3. Ossona gróf jelentése, Eggenberg véleménye: fol. 27v.

⁴² FRAKNÓI, *Pázmány Péter élete és kora, II.*, 149.

⁴³ Uo., 109–110.

amennyiben a házasság Bethlen és a bécsi udvar közötti békét biztosította volna.⁴⁴

A fejedelemmel kapcsolatos hírek, Bethlen és a császár viszonya, a követküldések, Bethlen házassági tervei és az udvar reakciói Ossona gróftól élénken foglalkoztatták. Utasításának megfelelően Bethlen Gáborral és a fejedelem diplomatáival való érintkezésekor a spanyol-Habsburg politikai álláspontnak megfelelően óvatosan, de egyáltalán nem ellenséges módon tárgyalt;⁴⁵ Bethlent megbízhatatlan, veszélyes és különleges képességű politikusnak – valójában persze ellenségnek – tekintette. A fejedelem lépéseiről módszeresen gyűjtötte az információkat; iratainak Bethlenre vonatkozó része⁴⁶ arról tanúskodik, hogy a császár és Bethlen diplomáciai kapcsolattartását a nikolsburgi békéig visszamenőleg és azt követően végig nyomon követte és figyelte. A tárgyalások során keletkező valamennyi fontosabb dokumentumról másolatot kapott, az udvari hírforrásokon kívül más módon is törekedett tájékozódni: saját bevallása szerint hírszerzők által kezébe került a rajnai palotagróf Bethlennel folytatott titkos levelezésének néhány darabja is, a rejtjelkulccsal együtt.⁴⁷ Bethlen politikai szándékait a fejedelmet az

⁴⁴ Uo., 104 skk.; ANGYAL, *Magyarország története...*, 364.

⁴⁵ Vö. FRAKNÓI, *Pázmány Péter élete és kora, II.*, 104 skk.; ANGYAL, „Adalékok Bethlen Gábor...”, 353–364, 465–485, 577–606.

⁴⁶ Az Ossona gróf hagyatékában fennmaradt, Bethlen Gáborra vonatkozó iratok: ADM, AH, leg. 59, ramo 10, nr. 1–17: Levelezés, megállapodások (szerződések), instrukciók, jelentések és egyéb, Bethlen Gáborra vonatkozó iratok: a nikolsburgi béke előkészítésekor keletkezett iratok (másolat); az 1622 áprilisában Bethlenhez (Erdélybe) küldött császári követ jelentésének pontjai (1622); a császár és Bethlen közötti, a két fél biztosai által megkötött pozsonyi békemegállapodás pontjai; Bethlen egyik, Esterházy Miklós nádorhoz intézett levelének latin nyelvű fordítása (Gyulafehérvár, 1626. júl. 30.); Brandenburgi Katalin fejedelmi címének szultáni megerősítése (Konstantinápoly, 1036. recsep 8/1627. március 9.); Sennyey István kancellár által Ossona grófnak írt beszámoló a Bethlen Gáborral kapcsolatos ügyekről (s. d.); Bethlen Gábor levele portai követének, Balassa (Balácsi) Ferencnek (1620. január); Bethlen Gábor levelének másolata IV. Fülöp spanyol királynak, Kassa, 1625. nov. 5.; Aven-daño ezredesnek adott instrukció fogalmazványa, Bécs, 1626. márc. 4.; Pfalzi Frigyes levele Bethlen Gáborhoz, Prága, 1625. március 31/21.; Pfalzi Frigyes levele Bethlen Gábornak, Hága, 1625. ápr. 2./12.; a levelekhez tartozó rejtjelkulcsok; „Bethlen egy, a császárnak szóló, bizalmasa által közvetített üzenete (s. d)”; Ernst von Mansfeld levele Bethlen Gábornak, másolat, Teschen, 1626. aug. 7./17.; IV. Fülöp spanyol király Bethlen Gáborhoz írt levelének másolata (s. d.); Bethlen Gábor levele Sennyey István kancellárhoz, Komana, 1624. szeptember 11.; a havasalföldi vajda levele Bethlen Gábornak, Tergovistye, 1624. szept. 8.; a császári válasz Bethlen Gábor feltételeire, amelyeket a királyi címéről való lemondásához támasztott (nikolsburgi béke tárgyalásainak idejéről, 1621. okt. 16.). Köszönöm Kármán Gábornak az iratok pontos datálásához nyújtott segítségét.

⁴⁷ Ossona jelentése, Bécs, 1625. máj. 20. AGS, Estado, leg. 2406, nr. 25 a 29, feloldott titkosírással.

osztrák Habsburg-ág érdekében mindenáron pacifikálni kívánó olivaresi politika jegyében próbálta kipuhatolni és emiatt tárgyalásra késznek mutatkozott. Ossona 1625. október 7-én jegyezte fel, hogy Bethlen Gábortól követség érkezett Bécsújhelyre. A fejedelem követei – Kovacsóczy István kancellár és Mikó Ferenc kincstartó – Bécsbe érkezéséről, valamint a velük folytatott tárgyalásáról feljegyzést készített.⁴⁸ Később, miután Bethlen meghívta IV. Fülöp spanyol királyt a Brandenburgi Katalinnal való esküvőre,⁴⁹ a spanyol király nevében a fejedelemhez történő követküldés ügyében saját hatáskörben hozott döntést.⁵⁰ Az előzetes tervek ellenére Paradis ezredest⁵¹ mégsem küldte el Bethlenhez a spanyol király levelével, legalábbis „amíg Bethlen esküvőjét követően vissza nem tér Erdélybe”.⁵² Ossona el akarta kerülni azt a kellemetlen helyzetet, ami akkor állhatott volna elő, ha a küldöttet a spanyol király levelével útnak indította volna Bethlenhez, és ha időközben a fejedelem a császár ellen támadást indított volna. Ossona gróf naplójának 1625. október 7-én kelt feljegyzésében és Caraffa nuncius egyik jelentése is ezzel magyarázták, miért nem került sor végül Paradis útnak indítására.

⁴⁸ Ossona jelentése, Bécs, 1625. okt. 7. BNE, Mss. 1433, fol. 110r.

⁴⁹ Bethlen 1625. november 5-én írt meghívó levelében értesítette IV. Fülöp spanyol királyt, hogy a brandenburgi választó testvérét veszi feleségül és február 26-án lesz az esküvője. Bethlen Gábor erdélyi fejedelem esküvői meghívója IV. Fülöp spanyol király számára, Kassa, 1625. november 5., AGS, Estado, legajo 2509, nr. 8–9. A forrás megjelenés alatt: MARTÍ, *Az 1625. évi soproni országgyűlés...*, s. a.

⁵⁰ Ossona gróf javasolta, hogy a spanyol király küldjön el egy személyt, aki képviseli a király nevében, abban az esetben, ha a francia király nem képviseltetné magát. Szokás ilyen alkalommal házassági ajándék gyanánt ékszeret küldeni. Ez segítségére lehetne IV. Fülöpnek, mert a kíséző levélben elegendő lenne általános felajánlásokat tenni, és így ejteni lehetne az előző, IV. Fülöp által Bethlennek szánt, ám végül el nem küldött válaszlevélnek azt a kitételét, amiben a király felajánlotta Bethlennek, hogy megsegíti a török ellenében. A spanyol Államtanács ülésének jegyzőkönyve, Madrid, 1626. január 1. AGS, Estado, Alemania, leg. 2328, nr. 5.

⁵¹ Enrique Paradís de Echaide: „Pamplona városából való, birodalmi báró és ezredes a spanyol király szolgálatában” („natural de Pamplona, Barón del Imperio y Coronel Entretenido de Su Majestad”), a Santiago lovagrendbe való felvételét megelőző „próba” jegyzőkönyve szerint (AHN, Ordenes Militares, Contaduría del Sueldo, 6228). Az adatot köszönöm Rubén González Cuervának. Paradis meghíusult útjáról Caraffa nuncius így ír: „[...] Il Sr. Ambasciatore di Spagna non ha mandato in adesso il Colonel Paradiso al Gabor, ne lo mandera se non quando sará ritornato in Transilvania, per [evitar] l’inconveniente di poca riputatione del suo Re, se nel tempo della madata Gabor se solleuasse contro l’Imperatore” ASV, Segretaria di Stato, Germania 115, fol. 113v; Biblioteca Apostolica Vaticana, Barb. Lat. 6948, pag. 162v.

⁵² KÁRMÁN Gábor, „Bajor követ Bethlen Gábor esküvőjén”, in *Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene: A Bethlen Gábor trónra lépésének 400. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, szerk. DÁNÉ Veronka, HORN Ildikó, LUPESCU MAKÓ Mária, OBORNI Teréz, RÜSZ-FOGARASI Enikő és SIPOS Gábor (Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2014), 93–105, 94.

A megíúsult követküldés azonban csupán az egyik epizódja volt a spanyolok Bethlen Gábor felé szimbolikusan szimulált gesztusainak; IV. Fülöp spanyol király 1626. január 15-én Ossona grófhhoz intézett utasítása értelmében a király nevében egy másik küldött, Felipe de Aréizaga Avendaño ezredesnek Bethlenhez küldése is felmerült. Ossona körültekintően akart eljárni, és mivel a király parancsának kézhezvételekor (állítólag) nem tudta bizonyosan, hogy lezajlott-e már Kassán Bethlen Gábor és Brandenburgi Katalin esküvője, oly rendelkezéssel indította útnak az ezredes, hogy lassan közeledjék Kassa felé és még útközben informálódjék egyrészt a házasságkötés megtörténtéről, másrészt arról is, hogy a francia király és „más fejedelmek” végül küldtek-e követet Bethlenhez. Ha az ezredes időközben megbizonyosodnék afelől, hogy az esküvő már lezajlott, akkor forduljon vissza és útját ne is folytassa Kassáig. A spanyol szolgálatban álló ezredes lett volna eredetileg az a küldött, aki a spanyol király nevében levelet és esküvői ajándékokat – két darab, összesen 6 ezer tallér értékű, közelebből meg nem határozott ékszert, amelyet madridi utasításra Ossona vásárolt Bécsben – adott volna át a fejedelemnek.

Ossona gróf ellentmondásoktól sem mentes, 1626. március 25-én⁵³ és április 22-én⁵⁴ kelt jelentéseiből az látszik kirajzolódni, hogy a követküldés ügyében végül Esterházy Miklós nádor tanácsát kérték: Avendaño ezredes útközben felkereste a nádort Pozsonyban. Esterházy tájékoztatta az ezredes és Ossona gróftól az esküvő megtörténtéről, illetve arról, hogy Bethlen elhagyta Kassát⁵⁵ és visszatért Erdélybe. Ossona beszámolója szerint Esterházy kockázatosnak ítélte, hogy az ezredes személyesen kövesse a fejedelmet, illetve hogy Erdély területére lépjen; inkább azt javasolta, hogy Avendaño küldjön a kíséretéből valaki mást saját maga helyett és írjon levelet Bethlennek, amelyben tudtára adja, hogy a spanyol király nevében elindult ugyan az esküvőre, de útközben hírért vette, hogy már sor került a menyegzőre és a fejedelem útra keléséről is értesült, ezért elküldi a fejedelemné számára az ékszereket, illetve fejezze ki Bethlen számára IV. Fülöp jókívánságait. Miután Esterházy látta a spanyol király Bethlennek szóló levelének címzését, illetve magának a levélnek a másolatát, azt tanácsolta, hogy ne ad-

⁵³ BNE, Mss. 1929, fol. 138r–139v.

⁵⁴ AGS, Estado, leg. 2509, nr. 26a. A levelet idézi ANGYAL, „Adalékok Bethlen Gábor...”, 591.

⁵⁵ Bethlen 1626. február 12-től tartózkodott Kassán, 1626. március 5-én tért vissza Erdélybe, tehát az ezredes ezt követően találkozott Esterházy Miklóssal.

ják át a fejedelemnek a levelet, mert azon a „dilecto” és nem a „serenidad” (fenség) címmel való megszólítás szerepelt, és ezt Bethlen rendkívüli módon sérelmezheti, ahogy tette is korábban egy alkalommal a lengyel királlyal, akinek követe megalázó módon volt kénytelen szinte menekülni a fejedelmi udvarból. Minderről a követet (Ossona grófot) mind Avendaño, mind Esterházy levélben tájékoztatták; a nádor fontosnak tartotta, hogy az ékszeret mindenképp juttassák el Bethlennek, hiszen már elterjedt a híre, hogy IV. Fülöp követet küld az esküvőre és a király levelének hiányát ellensúlyozhatja az ajándék. A spanyol követ végül mindenben követte a nádor tanácsát: visszahívatta a Kassán időző ezredest, aki maga helyett egy kapitányát küldte el Erdélybe a fejedelemnek szánt ajándékokkal.⁵⁶ Bethlen udvarias, Ossona grófhhoz intézett levélben köszönte meg az ajándékot.⁵⁷

Míg 1619–1621 folyamán Bethlen oldalán csak kis számú török segédcsoport vett részt (az is csupán 1621-ben),⁵⁸ az 1623. és 1626. évi magyarországi hadjáratok egyúttal kisebb Habsburg-oszmán háborúk is voltak, emiatt a Bethlennel való békekötések mellett az oszmánokkal (is) mindkét esetben külön békekötésre került sor.⁵⁹ Esterházy Miklósnak több, a spanyol követhez intézett levelét is ismerjük az utóbbi kapcsán: az egyik, Pozsonyban, 1626. november 5-én keltezett, a Bethlennel való békekötés ügyével kapcsolatos levelét Ossona gróf spanyol fordításban továbbította Madridba.⁶⁰ A nádor e levele több szempontból is figyelemreméltó: miután 1626. november 2-án Bethlen követei – Mikó Ferenc és Lónyay Zsigmond – Pozsonyba érkeztek és közölték Esterházyval Bethlen békekötésre való hajlandóságát, a nádor a spanyol követtől azt kérte, hogy járjon közben a császárnál és befolyásával támogassa a magyar tanácsosok javaslatát, akik az uralkodót a béke

⁵⁶ Aytona 1626. március 25-én kelt jelentése: BNE, Mss. 1929, fol. 138r–139v.; Bécs, 1626. ápr. 22.: AGS, Estado, Alemania, leg. 2509, nr. 26a. Utóbbi eredetileg titkosírással írt, feloldott levél, amelyben a spanyol követ beszámolt az Avendaño ezredes által Erdélybe küldött kapitány visszatéréről. Noha a követ előzőleg nem írt levelet Bethlennek, a fejedelem mégis írt neki köszönő levelet. Bethlen szép szavai ellenére olyan hír járja, hogy még 1626 szeptemberében a fejedelem támadást fog indítani.

⁵⁷ AGS, Estado, leg. 2509, nr. 26a (Aytona márki említi jelentésében Bethlen köszönőlevelét).

⁵⁸ SUDÁR Balázs, „Iszkender és Bethlen Gábor: a pasa és a fejedelem”, *Századok* 145, 4. sz. (2011), 991.

⁵⁹ PÁLFFY Géza, „Die Länder der ungarischen Krone im großen Krieg Europas: Forschungsergebnisse und –desiderata”, in *Die Habsburgermonarchie und der Dreißigjährige Krieg*, szerk. Katrin KELLER und Martin SCHEUTZ (Wien: Böhlau, 2019), 75–94 (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 73)

⁶⁰ AGS, Estado, leg. 2509, sin. nr.

megkötésére kérik. Leveléből a spanyol követ iránti bizalom hangja is kitűnik. Azt írta, hogy sokszor kívánta már korábban, hogy előszóval megbeszélhessen a követtel fontos ügyeket, és szívesebben is tárgyalna a követtel szóban, mert nagyobb bizalma van a kommunikáció e módjában, mint a levelekben, amelyek a Magyar Királyság ügyeiben eredménytelennek bizonyulnak. Jóllehet a császár nagy létszámú hadserege arra adott reményeket, hogy hosszabb ideig béke lesz, és az ellenségek legyőzetnek és megaláztatnak, épp az ellenkezője történik. Bizalommal szólva a követhez, úgy gondolja, hogy a támadó fellépés helyett defenzív stratégiát követő császári sereg nem fog tudni sokáig ellenállni az ellenséges erőknél, ám levelével nem célja annak firtatása, hogy ez kinek a hibája. Ennek megítélését a nádor a követ belátására bízta. Jóllehet tudja, hogy nem lenne méltatlanabb lépés, mint a csalárd Bethlennel való békekötés, mégis egyedül ez a béke jelentene a helyzetben megoldást. A béke még akkor is kívánatos, ha úgy tűnék, mintha csak addig tartana, ameddig az a fejedelem számára kényelmes, mert valójában tartósnak ígérkeznék a béke, hiszen Bethlen számára már nem maradt eszköz, amivel a császár ellen fordulhatna. Le fog csendesedni, ha más miatt nem, legalább az eszközök hiánya miatt és annyi sikertelen háború miatti belátás miatt. A Bethlennel való béke elősegítené a döntéshozatalt, a birodalmon belüli csapatmozgásokat, és a megnövekedett feltételekkel a hadseregnek az ügye a friedlandi herceget, Albrecht von Wallensteint terhelhetné. Esterházy kérte a követet, a császárnál hasson oda tanácsával e béke érdekében, amelynek ügyében most két tanácsos megy a császárhoz tárgyalni: Pyber János egri püspök (1562 k.–1633) és Pálffy Pál (1592–1653). Két rossz közül mindig jobb a kevésbé rosszat választani, és ebben az esetben – Esterházy szerint – egyedül a békekötés lenne megfelelő döntés, minden feltétellel, semmint a háború, ami rombolja a királyságot és a hadsereget. A későbbiek folyamán mindig lesz mód jobb feltételek között háborúzni, ha arra szükség lesz. Másnapra várja Bethlen követeit és kíséretüket és sokat számítana a császár előzetes állásfoglalása, amit Bethlen kér.

Voltaképp az 1627. év elején megkötött pozsonyi békéhez vezető út egy izgalmas epizódját tárja elénk a spanyol fordításban fennmaradt forrás, ami rávilágít arra is, hogy Esterházy a spanyol követtel való jó kapcsolatát is megpróbálta „bevetni”, amikor az uralkodóra, a királyság sorsára nagyon is kiható döntését megelőzően, hatni próbált. A spanyol követ a királyhoz címzett jelentéséhez csatolta Esterházy hozzá írt levelének spanyol nyelvű fordítását. Megjegyezte, hogy Bethlen békét akar, és részben az általa már előző jelentésében ismertetett okok, részben pedig a nádor által vázoltak miatt is,

a fennálló körülményekre való tekintettel ő is a nádor tanácsát látja célravezetőnek.⁶¹ Utóbb, már a béke megkötését követően Aytona márki (Ossona gróf) ismét hangsúlyozta a béke szükségességét.⁶² Így hatott egymásra nádor és követ, s befolyásolhatták közösen a bécsi és madridi politikát.

A bécsi udvar és Bethlen között II. Ferdinánd követeként fontos közvetítő szerepet játszó Sennyey István kancellár⁶³ és a spanyol követ között egyeztetésre került sor, Sennyeynek a fejedelemtől tett 1625. februári-márciusi útja⁶⁴ után. Ossona 1625. április 27-én kelt jelentésében ismertette a kancellárral folytatott megbeszélését.⁶⁵ A spanyol Államtanács jegyzőkönyvének tanúsága szerint a Bethlenről érkező híreket meg is tárgyalta a testület.⁶⁶ Valószínűsíthető, hogy a tisztsége miatt az uralkodóval gyakran találkozó püspöktől más alkalommal is informálódhatott a spanyol diplomata, akivel kapcsolatban leírta, hogy mind a császár, mind Bethlen becsüli.

Rövid áttekintésünkben Bethlen Gábor erdélyi fejedelem időszakának csupán néhány eseménye, fordulópontja kapcsán próbáltuk bemutatni a spanyol Habsburgok diplomatáinak a fejedelem személyével és politikájával kapcsolatos információit. Megállapítható, hogy jelentéseiket elsősorban a bécsi udvar belső köreiből, a Titkos Tanács tagjaitól szerzett értesülések

⁶¹ „El estado de las cosas de Ungria entenderá Vuestra Magestad por la copia de una carta que me ha escrito el Palatino de Ungria que embio con esta a Vuestra Magestad. Gabor pide la paz y yo pienso que no quedará por parte del Emperador por las razones que en mi antecedente represente a Vuestra Magestad y por las que dize el Palatino, que conforme el Estado presente de las cosas, parece que es lo que más conviene lo que él aconseja.” (AGS, Estado, leg. 2509, sin. fol.).

⁶² FRAKNÓI, *Pázmány Péter élete és kora, II*, 202–203.

⁶³ Sennyey István (1580 k.–1635) 1623-tól kir. alkancellár, váci, majd veszprémi, 1630-tól győri püspök.

⁶⁴ FRAKNÓI, *Pázmány Péter élete és kora, II*, 112–114. Ossona gróf 1625. március 26-án kelt levelében adta hírül, hogy Sennyey visszatért a követségből: AGS, E, leg. 2509, nr. 39, illetve már előzőleg, 1625. január 13-án kelt jelentésében hírül adta, hogy a császár Sennyeyt Bethlenhez küldi követségbe.

⁶⁵ BNE, Mss. 1929, fol. 69v: „El Cancellor de Vngria ha buuelto de Transailuania, y me ha dicho que en diversas platicas que tuvo con Betlem Gabor entendió del algunos intentos de los coligados, que entre otros que son ya publicos, como los movimientos de Italia, la armada de Inglaterra, y las armas que Francia arrima a los confines del Imperio, fue uno haver pedido los coligados al Papa que entrase en la liga, y que le darían el Reyno de Nápoles, y que el Papa no admitió el ofrecimiento pero que dixo quedaría neutral, y no les impediría sus intentos. Y aunque yo tengo esto por falso, y por invención de alguno de los embaxadores de los coligados, he juzgado por conveniente que Vuestra Magestad lo entendiese, de la misma manera que el Cancellor me lo ha referido.” (1625. ápr. 27.).

⁶⁶ AGS, Estado, leg. 2406, nr. 41–42, nr. 42.

alapján írták, több alkalommal pedig személyesen tájékoztak Esterházy Miklós nádortól, Sennyey István kancellártól, illetve nyitottak voltak a fejedelem követeivel való tárgyalásokra is. Nem tartjuk túlzásnak a feltételezést, hogy e jelentéseknek köszönhetően a legfontosabb spanyol hatalmi központokban (Madrid és Brüsszel) ha némi időbeli eltolódással is, de alapvetően megbízható forrásokból értesültek az erdélyi fejedelem politikájával és szándékaival kapcsolatos hírekről, valamint az ezekre tervezett bécsi és királysági válaszokról.